

**СУТНІСТЬ І ЗНАЧЕННЯ ЗАГАЛЬНИХ ЗАСАД ПРИЗНАЧЕННЯ
ПОКАРАННЯ**
ESSENCE AND ROLE OF GUIDELINES OF AWARDING PUNISHMENT

Сторчак Н. А.,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри суспільствознавчої освіти
Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

Статтю присвячено встановленню сутнісних характеристик та значення загальних засад призначення покарання. Автор аналізує теоретичні погляди на загальні засади призначення покарання радянського періоду та нові юридичні дослідження, формулює ознаки загальних засад призначення покарання та їх значення. Акцентовано увагу на теоретичній та практичній ролі загальних засад призначення покарання.

Ключові слова: правила призначення покарання, загальні засади призначення покарання, ознаки загальних засад призначення покарання, значення загальних засад призначення покарання, практична роль загальних засад призначення покарання.

Статья посвящена установлению сущностных характеристик и значения общих начал назначения наказания. Автор изучает теоретические взгляды на общие начала назначения наказания советского периода и новые юридические исследования, формулирует признаки общих начал назначения наказания и их значение. Акцентируется внимание на теоретической и практической роли общих начал назначения наказания.

Ключевые слова: правила назначения наказания, общие начала назначения наказания, признаки общих начал назначения наказания, значение общих начал назначения наказания, практическая роль общих начал назначения наказания.

The article is devoted to the investigation of essence and role of guidelines of awarding punishment. An author analyses the theoretical points of view of

guidelines of awarding punishment by soviet and modern period, formulates the signs and role of guidelines of awarding punishment. An author focuses on the theoretical and practical role of guidelines of awarding punishment.

Keywords: rules of awarding punishment, guidelines of awarding punishment, signs of guidelines of awarding punishment, role of guidelines of awarding punishment, practical role of guidelines of awarding punishment.

Постановка проблеми. У виборі оптимальної міри карального впливу та прийнятті правильного рішення у складних питаннях застосування покарання за різних умов вчинення злочинів важливу роль відіграють загальні засади призначення покарання. Регламентуючи їх у КК України, законодавець лише перераховує обставини, що повинен брати до уваги суд, не розкриваючи їх змісту та значення, не даючи дефініції загальних засад призначення покарання. Причому це є характерним для законодавства не тільки України, а й інших країн СНД [1, с. 15]. Водночас у теорії донині остаточно не встановлено, що слід розуміти під загальними засадами призначення покарання і що необхідно відносити до їх числа у дійсності, яким є їх значення для інституту призначення покарання і т. ін.

Стан дослідження. У кримінально-правовій науці значну увагу загальним засадам призначення покарання приділяють такі вітчизняні та зарубіжні фахівці: М. І. Бажанов, Ю. В. Бишевський, Є. В. Благов, С. А. Велієв, Г. С. Гаверов, І. М. Гальперін, Т. А. Денисова, І. І. Карпец, Г. А. Кригер, В. В. Мальцев, А. І. Марцев, А. Ф. Міцкевич, В. В. Полтавець, Л. А. Прохоров, О. В. Савенков, Т. В. Сахарук, М. А. Скрябін, М. І. Хавронюк та ін. Проте наявні теоретичні розробки загальних засад призначення покарання не повною мірою вичерпали проблеми, пов'язані з ними. Це зумовлює необхідність наукового осмислення та детального теоретичного дослідження сутності та значення загальних засад призначення покарання, що й ставиться за мету даної роботи.

Виклад основного матеріалу. Аналіз закріплення загальних засад призначення покарання у кримінальному законодавстві України засвідчує, що систему цих загальних засад складають лише ті положення, які закріплені у ч. 1 ст. 65 КК України: призначення покарання у межах санкції, відповідно до положень Загальної частини КК України, а також з урахуванням ступеня тяжкості вчиненого злочину, особи винного та обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання [2].

Нормативне вираження загальних засад призначення покарання має визначальну роль для їх вивчення – як правило, саме змістом законодавства зумовлюються напрямки дослідження загальних засад у багатьох джерелах. Тож більшість фахівців розглядають ті засади, що зазначені в чинному на певний час кримінальному законі. В теорії також розробляються окремі аспекти загальних засад призначення покарання – особа винного, мотиви злочину, суспільна небезпечність злочину та злочинця, обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання тощо.

У цілому це ілюструє відсутність у кримінально-правовій доктрині цілісного підходу до розвитку теорії призначення покарання. Але інтерес до неї, в тому числі до вивчення загальних засад призначення покарання, виявлений ще у XVIII ст., не послаблюється – теоретичні погляди поглиблюються та розширюються, а законодавчий вираз загальних засад стає все більш досконалим.

Так, визначення радянського періоду по суті зводилися до розгляду загальних засад призначення покарання як правил (вимог, положень, критеріїв), якими зобов'язаний керуватися суд при призначенні покарання у кожному конкретному випадку (М. І. Бажанов, Г. А. Прохоров, М. А. Скрябін та ін.) або просто повинен керуватися суд при призначенні покарання (Г. С. Гаверов, В. І. Ткаченко та ін.) [3, с. 23-24; 4, с. 7; 5, с. 7; 6, с. 8; цит. за 7, с. 310].

Зокрема, Г. С. Гаверов загальні засади призначення покарання визначав як встановлені радянським кримінальним законом вимоги, якими повинен керуватися суд при призначенні покарання [6, с. 8]. Л. А. Прохоров дає

ширше визначення: «загальна засада – це чітко позначене в кримінальному законі загальне правило визначення міри покарання, яка відповідає об'єктивним та суб'єктивним ознакам злочину, а також особі винного» [8, с. 7]. М. І. Бажанов піддає таку дефініцію сумніву, оскільки вона не розкриває практичного, основоположного значення загальних засад, а лише містить указівку на те, що вони є загальними правилами призначення покарання. У свою чергу він розглядає загальні засади призначення покарання як встановлені законом критерії, якими повинен керуватися суд при призначенні покарання з кожної конкретної справи [3, с. 23-24]. М. А. Скрябін, дослідивши праці вказаних фахівців, вважає, що загальні засади призначення покарання можна визначити як відправні вимоги кримінального закону про порядок та межі призначення покарання, якими повинен керуватися суд у кожному конкретному випадку [5, с. 7].

Нові юридичні дослідження, зберігаючи зазвичай вказівку на обов'язковість застосування загальних засад у конкретних випадках, відзначаються прихильністю до ширших дефініцій із зазначенням окремих ознак загальних засад, їх ролі та вимог. Так, С. А. Велієв та О. В. Савенков більш вдалим визнають таке визначення: «загальні засади призначення покарання – це закріплені у нормах кримінального права керівні ідеї, якими повинен керуватися суд при вирішенні кожної конкретної кримінальної справи з метою правильного визначення виду і розміру покарання відносно кожного підсудного» [9, с. 15].

Є. В. Благоев вважає, що «під загальними засадами допустимо розуміти передбачені кримінальним законом за встановлених у гіпотезі злочин і не залежні від особливостей окремих справ правила призначення покарань, що є у санкції відповідної статті Особливої частини законодавства» [7, с. 312].

О. В. Чунталова під загальними засадами призначення покарання пропонує розуміти «такі, що передбачаються КК РФ і відповідають завданням цього кодексу, принципам кримінальної відповідальності та цілям покарання, основні положення, якими повинен керуватися суд у процесі

призначення покарання відносно кожної особи, визнаної винною у вчиненні злочину» [1, с. 18].

На думку Т. В. Сахарук, найточнішим є таке розуміння загальних засад призначення покарання: «порядок визначення міри покарання, що відповідає тяжкості вчиненого злочину, особі винного та обставинам, що пом'якшують та обтяжують відповідальність, який забезпечується державою, розрахований на невизначене коло однотипних випадків і є обов'язковим для всіх і кожного в умовах певної ситуації» [10, с. 8].

Т. А. Денисова визначає загальні засади призначення покарання як «передбачені у ст. 65 КК України основні положення (вимоги), якими повинен керуватися суд у кожному конкретному випадку при призначенні покарання особі, визнаній винною у вчиненні злочину» [11, с. 52].

В. І. Тютюгін указує, що «загальні засади призначення покарання – це встановлена у ст. 65 КК України і обов'язкова для суду система тих відправних, вихідних вимог (критеріїв, правил) про підстави, порядок та межі призначення покарання, якими має керуватися суд при призначенні певного виду і конкретної міри покарання в кожному випадку вчинення злочину, із кожної окремої кримінальної справи і щодо кожного підсудного» [12, с. 215].

В. В. Полтавець більш обґрунтованим вважає визначення загальних засад призначення покарання як передбаченої в кримінальному законодавстві системи загальних правил, що ґрунтуються на принципах призначення покарання і є обов'язковими для суду в кожному конкретному випадку призначення покарання винному у вчиненні злочину для досягнення мети покарання [13, с. 45]. Саме це формулювання у цілому відтворює нормативну основу, природу та функціональне призначення загальних засад призначення покарання, не ототожнює їх із принципами призначення покарання, тому буде цілком слушно погодитися з ним.

Необхідність з'ясування сутності загальних засад призначення покарання, відокремлення їх від принципів і спеціальних правил призначення покарання спонукає до виявлення ознак цих загальних засад.

Про те, що цим правилам застосування покарання властиві певні спільні ознаки, свідчить застосування для їх позначення одного і того ж терміна «загальна засада», схожість їх службової ролі [8, с. 7] та об'єднання їх усіх в одній законодавчій нормі.

Найбільш ґрунтовними в плані виділення цих загальних ознак слід визнати погляди В. В. Полтавець, Л. А. Прохорова та В. І. Тютюгіна [13, с. 46-56; 4, с. 11; 12, с. 215]. Окремі ознаки підтверджують у своїх працях М. І. Бажанов та М. А. Скрябін [3, с. 26; 5, с. 7-9].

Ураховуючи їх висновки, а також всебічно аналізуючи інститут призначення покарання, можна сформулювати такі ознаки загальних засад призначення покарання: 1) вони є правилами, які адресовані суду і визначають його діяльність; 2) мають безпосереднє нормативне вираження, а отже є обов'язковими для суду; 3) предметом їх регулювання є відносини з визначення конкретного покарання; 4) носять загальний, універсальний характер, застосовуються у кожній кримінальній справі незалежно від її специфіки; 5) є рівноцінними, не мають пріоритету одна перед одною; 6) будучи взаємопов'язаними та такими, що доповнюють, становлять певну систему і враховуються у сукупності; 7) базуються на принципах призначення покарання та є формою їх вираження; 8) існують у рамках інституту призначення покарання.

Продовжуючи дослідження науково-практичного значення загальних засад призначення покарання, слід зазначити, що необхідність існування загальних вимог, які сприяють реалізації санкцій окремих статей Особливої частини кримінального закону, підкреслювалася ще в юридичній літературі дореволюційної Росії й досі є незаперечною. Підтверджуючи це положення, М. А. Скрябін наголошує на тому, що загальні засади призначення покарання покликані сприяти реалізації кримінально-правових санкцій при визначенні покарання у точній відповідності до положень Основ кримінального законодавства та Загальної частини КК; застосування загальних засад призначення покарання вносить одноманітність у судову практику; лише

неухильне їх дотримання в цілому приводить до призначення законного, обґрунтованого та справедливого покарання [5, с. 7-9].

Звертає на себе увагу висновок Г. С. Гаверова, який, коментуючи зміст ст. 32 Основ кримінального законодавства СРСР і союзних республік про загальні засади призначення покарання, вказує на те, що вона акумулює в собі всі інститути радянського кримінального права – склад злочину, стадії злочину, інститут співучасті і т. д. [6, с. 7]. Л. А. Прохоров, який, вперше сформулював визначення загальних засад призначення покарання, підкреслював, що загальні засади призначення покарання у своєму історичному розвитку сформувалися як «практичне керівництво» для судових органів [4, с. 7].

Пункт 1 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24.10.03 № 7 звертає увагу судів на те, що через загальні засади призначення покарання реалізуються принципи призначення покарання [14]. Про це згадує й Т. А. Денисова, яка зазначає, що загальні засади призначення покарання «дають змогу застосувати до винного загальні нормативні положення кримінального закону, які є універсальними і поширюються на будь-який злочин, а з іншого боку – врахувати індивідуальні особливості конкретного злочину» [11, с. 52].

Узагальнюючи результати аналізу сутності та ролі загальних засад призначення покарання, можна сформулювати їх значення: 1) вони втілюють загальні керівні ідеї, що лежать в основі призначення покарання – принципи призначення покарання, виступають їх нормативним виразом (при цьому не вичерпують змісту цих ідей); 2) вони організують роботу суду і визначають напрямки його діяльності при призначенні покарання, спрямовують суддівську логіку для подальшого мотивування вироку; 3) вони створюють загальну картину з умов, меж та порядку застосування конкретного покарання; 4) їх дотримання та, відповідно, встановлення конкретних обставин, що вимагаються ними, дають можливість за необхідності застосувати спеціальні правила призначення покарання; 5) їх

безпосереднім завданням є забезпечення призначення покарання у конкретному випадку, а кінцевим завданням – досягнення покаранням його мети; 6) як правила, встановлені законодавцем, вони, з одного боку, виключають судову свавілля, а з іншого – дають можливість суду враховувати індивідуальні особливості вчиненого злочину та особи, яка його вчинила; 7) під час їх реалізації задіюється чимало інститутів кримінального права – складу злочину, стадій злочину, співучасті, кримінальної відповідальності, принципів призначення покарання, звільнення від покарання чи його відбування (депеналізації) тощо; 8) їх застосування повинно вносити у судову практику одноманітність та стабільність; 9) їх реалізація стимулює вдосконалення кримінального законодавства (наприклад, дія п.п. 1, 2 ч. 1 ст. 65 КК України стимулює вдосконалення структури санкцій, узгодження норм КК України та уточнення їх тексту).

Практична роль загальних засад призначення покарання, що позначається на виборі судом виду і розміру конкретного покарання, полягає у тому, що, дотримуючись положень КК України (санкції та норм Загальної частини), встановивши у справі ступінь тяжкості злочину, дані про особу винного, одну або кілька пом'якшуючих обставин (як зазначених у ч. 1 ст. 66, так і визнаних такими у порядку ч. 2 ст. 66) або обтяжуючих обставин (передбачених у п.п. 1–13 ч. 1 ст. 67), суд має право: 1) призначити основне чи додаткове покарання ближче до мінімуму (максимуму) санкції або в мінімальних (максимальних) її межах; 2) обрати менш (більш) суворий вид основного покарання з тих кількох, які передбачені в альтернативній санкції; 3) призначити тільки одне додаткове покарання із кількох, передбачених у санкції (призначити відразу декілька додаткових покарань, передбачених у санкції); 4) призначити (не призначити) додаткове покарання, яке передбачене у санкції як факультативне; 5) приєднати (не приєднати) до основного покарання на підставі норм Загальної частини КК України додаткове, яке у санкції не передбачене (наприклад, за ст. 55); 6) застосувати (не застосувати) ст. 69 про перехід до більш м'якого покарання, а саме

перейти на підставі ч. 1 ст. 69 до більш м'якого виду основного покарання, не зазначеного у санкції, або відмовитися із додержанням вимог ч. 2 ст. 69 від призначення обов'язкового додаткового покарання; 7) звільнити (не звільнити) особу від кримінальної відповідальності (ст.ст. 44–48, 97) чи від покарання (ст.ст. 74–79, 104–107) [2].

Висновки. Підсумовуючи викладене вище, можна зазначити, що загальні засади призначення покарання є частиною інституту призначення покарання, що охоплює основні правила, яких повинен дотримуватися суд при застосуванні покарання. Вони не позбавлені проблем у теоретичному визначенні, але мають низку загальних характеристик, що відокремлюють їх від спеціальних правил і принципів призначення покарання, та важливе науково-практичне значення – створення можливостей для реалізації багатьох інших інститутів кримінального права, забезпечення призначення індивідуалізованого покарання й досягнення покаранням його мети, спрямування та обмеження судового розсуду, надання судовій практиці одноманітності та стабільності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Чунталова О. В. Личность виновного : проблемы назначения наказания по уголовному законодательству России и других стран СНГ [Текст] : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / О. В. Чунталова ; [Кубанский государственный университет]. – Краснодар, 2006. – 24 с.
2. Кримінальний кодекс України від 05.04.01 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main>.
3. Бажанов М. И. Назначение наказания по советскому уголовному праву [Текст] / М. И. Бажанов. – К. : Вища школа, Голов. изд-во, 1980. – 216 с.
4. Прохоров Л. А. Общие начала назначения наказания и предупреждение рецидивной преступности [Текст] : учебное пособие / Л. А. Прохоров. – Омск : Омская высшая школа милиции МВД СССР, 1980. – 77 с.

5. Скрябин М. А. Общие начала назначения наказания и их применение к несовершеннолетним [Текст] / М. А. Скрябин. – Казань : Изд-во Казанского ун-та, 1988. – 259 с.
6. Гаверов Г. С. Общие начала назначения наказания по советскому уголовному праву [Текст] : учебное пособие / Г. С. Гаверов. – Иркутск : [б. и.], 1976. – 100 с.
7. Благов Е. В. Применение уголовного права : теория и практика [Текст] / Е. В. Благов. – СПб. : Изд-во Р. Асланова «Юрид. центр Пресс», 2004. – 504 с.
8. Прохоров Л. А. Общие начала назначения наказания по советскому уголовному праву [Текст] : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / Л. А. Прохоров. – Л., 1972. – 24 с.
9. Велиев Самир Ахмед оглы. Индивидуализация уголовного наказания [Текст] / С. А. Велиев, А. В. Савенков. – М. : Изд-во УРСС, 2005. – 214 с.
10. Сахарук Т. В. Загальні засади призначення покарання за кримінальним правом України та зарубіжних країн : порівняльний аналіз [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Т. В. Сахарук. – К., 2006. – 18 с.
11. Денисова Т. А. Кримінальне покарання та функції його призначення і виконання за законодавством України [Текст] : навч. посібник для студ. юрид. ф-тів вищ. навч. закл. / Т. А. Денисова. – Запоріжжя : ГУ «ЗІДМУ», 2004. – 152 с.
12. Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар / За заг. ред. В. Т. Маляренка, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2004. – 987 с.
13. Полтавець В. В. Загальні засади призначення покарання за кримінальним законодавством України : монографія / В. В. Полтавець // МВС України, Луг. акад. внутр. справ ім. 10-річчя незалежності України; [наук. ред. канд. юрид. наук, проф. Л. М. Кривоченко]. – Луганськ : РВВ ЛАВС, 2005. – 240 с.
14. Про практику призначення судами кримінального покарання : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.03 № 7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main>.